

Srednjoškolci i kultura demokracije

Vlatka Domović, Učiteljska akademija Sveučilišta u Zagrebu
Zlata Godler, Učiteljska akademija Sveučilišta u Zagrebu
Vlatko Previšić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za pedagogiju

Sažetak

U ovom su radu analizirani stavovi srednjoškolaca prema selektiranim demokratskim vrijednostima, odnos između shvaćanja i sociodemografskih obilježja učenika srednjih škola te su uspoređena gledišta učenika, njihovih roditelja i profesora. Korišteni su podaci prikupljeni 1993. i 1998. godine u sklopu projekata „Genealogija i transfer modela interkulturalizma” i „Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture”. Analiza rezultata pokazala je da je 1998. godine došlo do znatnih promjena u stavovima srednjoškolaca prema demokratskim vrijednostima u odnosu prema prijašnjem istraživanju. Promjene se očituju u statistički značajno manjem stupnju prihvaćanja vrijednosti, i to prema sedamnaest, od ponuđenih devetnaest vrijednosti. Nadalje, u oba je istraživanja utvrđeno da varijable socioobrazovnog statusa znatno distingviraju ispitanike s obzirom na njihove stavove. Učenici s boljim uspjehom u školi, polaznici gimnazija i oni s višim obrazovnim aspiracijama i podrijetlom imaju pozitivniji odnos prema demokratskim vrijednostima. Velike su razlike utvrđene s obzirom na stupanj prihvaćanja vrijednosti između učenika, roditelja i profesora. Općenito, najveće slaganje sa svim ponuđenim vrijednostima iskazuju profesori, a najmanje učenici.

Ključne riječi: demokracija, demokratske vrijednosti, pluralno društvo, ljudska prava, odgoj za demokraciju, odgoj za razvoj.

Summary

HIGH SCHOOL STUDENTS AND THE DEMOCRATIC CULTURE

Vlatka Domović, Teacher Education Academy, University of Zagreb, Croatia
Zlata Godler, Teacher Education Academy, University of Zagreb, Croatia
Vlatko Previšić, Faculty of Philosophy, University of Zagreb, Croatia
Department of pedagogy

This article analyses the attitudes of high school students towards selected democratic values and the relation between attitudes and socio-demographic characteristics, and compares the attitudes of students, their parents and teachers. The data were obtained during 1993 and 1998 within projects “Genealogy and transfer of models of interculturalism” and “School curriculum and characteristics of Croatian national culture”. The analysis of the results showed the significant changes in students’ attitudes towards democratic values in 1998 in comparison with the previous study. The changes are

revealed through statistically significant lower degree of acceptance of 17 out of 19 suggested values. Furthermore, both studies showed that the variables of socio-educational status distinguish the subjects significantly in regard to their attitudes. Students with higher educational achievement, those attending the academic high schools and those with higher educational aspirations have more positive attitude towards democratic values. The significant differences were also found in the degree of acceptance of those values among students, parents and teachers. Generally, teachers showed the highest acceptance of all suggested values, while students showed the lowest.

Key words: democracy, democratic values, pluralistic society, human rights, education for democracy, education for development.

Uvod

Prema strukturi stanovništva i mnogobrojnim regionalnim razlikama, Hrvatska je multikulturalna zemlja. Ona je na putu nastojanja da se transformira u demokratsko društvo, u kojem će biti moguće izgrađivati interkulturalne odnose. Opći dogovor o potrebi i poželjnosti takvog razvoja, „nove tradicije nacionalne kulture” utemeljene na demokraciji, već je postignut. Uvođenje potrebnih značajnih promjena koje bi pripomogle da se to i ostvari postaje novim zadatkom. Strategije razvoja za osiguravanje budućnosti demokratskog društva, ni u kojem slučaju ne mogu zanemariti važnost odgoja i obrazovanja kao čimbenika koji može ubrzati i poboljšati željeni proces demokratizacije. Očito, mlade generacije morale bi imati mogućnost steći sustavna znanja o demokraciji. Njima bi trebala biti pružena mogućnost i prilike da postanu osposobljeni za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu, kroz iskustveno „življenje” demokracije u vlastitom školskom okruženju. Uza sve to, budućnost razvoja demokratskih, interkulturalnih odnosa, u velikoj će mjeri također ovisiti o stavovima mladih prema demokratskim vrijednostima, bez obzira na to gdje i na kojim sadržajima se oni izgrađivali. Ovaj rad se upravo bavi analizom stavova srednjoškolaca u Hrvatskoj radi utvrđivanja njihovih predispozicija za razvoj demokratskih, interkulturalnih odnosa.

Problemi istraživanja

Temeljna svrha ovog rada jest stjecanje uvida u predispozicije mladih u Hrvatskoj za život u suvremenom, demokratskom svijetu. Jedan od načina koji mogu pomoći stvoriti sliku o tome što

mladi (srednjoškolci) znaju i kako se odnose prema vrijednostima o kojima postoji konsenzus u razvijenim demokracijama, jest i analiza stavova o selektiranim „demokratskim vrijednostima”.

Isto tako je važno utvrditi koja sociodemografska obilježja značajnije utječu na stavove srednjoškolaca o demokratskim vrijednostima. Budući da se stavovi mladih oblikuju pod utjecajem različitih faktora, važno je utvrditi i do koje mjere na njih utječu stavovi odraslih koji ih okružuju. To prije svega podrazumijeva analizu stavova srednjoškolaca u odnosu na stavove njihovih roditelja i profesora. Ova analiza važna je i zbog planiranja sustavnih odgojno-obrazovnih intervencija, kojima je svrha pripremiti mlade za život u novim društvenim okolnostima.

Sukladno tome, specifični problemi ovog istraživanja mogu se izraziti kao:

- * Usporedba stavova srednjoškolaca o demokratskim vrijednostima 1993. i 1998. godine.
- * Usporedba odnosa između sociodemografskih obilježja srednjoškolaca i njihovih stavova o demokratskim vrijednostima 1993. i 1998. godine.
- * Usporedba stavova učenika, roditelja i profesora o demokratskim vrijednostima 1998. godine.

Metodologija

Podaci korišteni u ovom radu prikupljeni su u sklopu znanstveno-istraživačkih projekata „Genealogija i transfer modela interkulturalizma” i „Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture”.

Budući da su u drugom istraživanju, za razliku od prvog, obuhvaćene tri skupine ispitanika, podaci su prikupljeni na osnovi triju anketnih upitnika — za učenike, roditelje i profesore.

Za sve tri skupine ispitanika procijenjen je stupanj prihvaćanja demokratskih vrijednosti na osnovi devetnaest čestica, formuliranih u obliku tvrdnji koje se odnose na različite aspekte demokratskog društva. Na taj su način provjereni stavovi ispitanika o političkom pluralizmu (predstavnička višestranačka demokracija), zakonodavnoj vlasti, tržišnoj privredi, privatnom vlasništvu, životnom standardu, pluralnom društvu, regionalnoj autonomiji te ljudskim i građanskim pravima. Ispitanici su na pitanja odgovarali na priloženim skalama Likertova formata s pet verbaliziranih skalnih točaka.

Upitnicima su prikupljeni i brojni podaci o sociodemografskim značajkama ispitanika. U ovom radu korišteni su samo odabrani pokazatelji socioobrazovnog statusa učenika. To su: razred koji pohađaju, vrsta škole, obrazovne aspiracije, opći uspjeh u školi i obrazovanje roditelja.

Da se utvrde razlike među subuzorcima ispitanika u stavovima o selektiranim demokratskim vrijednostima, korišten je postupak analize varijance.

Rezultati i interpretacija

1. Stavovi srednjoškolaca o demokratskim vrijednostima 1993. i 1998. godine

Stavovi srednjoškolaca ispitivani su kroz procjenu stupnja prihvaćanja selektiranih demokratskih vrijednosti. Ispitanici su procjenjivali devetnaest dimenzija — vrijednosti¹ o dobrom, odnosno pravom društvu, izražavajući stupanj slaganja odnosno neslaganja na ljestvici od pet stupnjeva intenziteta.

U prve dvije kolone tablice br. 1 prikazani su odgovori učenika 1993. i 1998. godine (u postocima), posebno za svaku tvrdnju, i prosječne vrijednosti na priloženim skalama.

Rezultati pokazuju da se 1993. godine oko tri četvrtine ispitanika potpuno slagalo s deset od devetnaest ponuđenih tvrdnji. Najveće slaganje ispitanici su iskazali prema ljudskim i građanskim pravima² (pravo glasovanja, sloboda izražavanja, dostupnost javnih službi i raznoliki izvori informiranja) i životnom standardu.³

¹ Prema definiciji C. Kluckohna, vrijednosna orijentacija je uopćeno i organizirano shvaćanje koje utječe na ponašanje prema prirodi, prema odnosu čovjeka prema čovjeku, te poželjnom i nepoželjnom ako se odnosi na ljudsku okolinu i međuljudske odnose; a vrijednost jest izraženo ili neizraženo shvaćanje (conception) nečega poželjnog, što je svojstveno pojedincu ili karakteristično za jednu grupu, što utječe na izbor prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije (usp. C. Kluckohn, 1951). Slično, A. Mougnotte (1995) definira vrijednosti kao načela za koja se drži da zavre uju ili iziskuju poštivanje, prema kojima usmjeravamo svoje ponašanje i izričemo sudove (sudove vrijednosti). Sukladno tome, za operacionalne svrhe ovog istraživanja vrijednosti su definirane kao izraženo shvaćanje o poželjnoj prisutnosti političkog pluralizma, demokracije (participacija u odlučivanju), tržišne privrede, privatnog vlasništva, individualnih prava i sloboda čovjeka, te regionalizma.

² Ljudska i građanska prava predstavljaju skup osnovnih prava i prerogativa u modernim državama, a obuhvaćaju slobodu osnivanja i udruživanja u organizacije, slobodu izražavanja, pravo glasovanja, dostupnost javnih službi, pravo političkih vođa da se natječu za potporu, za glasove birača, alternativne izvore informacija, izbore koji odlučuju o tome tko drži najviši položaj u vlasti, te organizacija koje vladinu politiku čine ovisnom o glasovima birača i drugih izraza preferencije. To su pravne osnove demokracije, kao oblika vlasti ili u tehničkom smislu poliarhija (mnogovlašće) (usp. Lindblom, Charles E., 1977.; Giddens, Anthony, 1985).

³ Životni standard je relativna mjera dostupnosti sredstava za nabavu one vrste hrane, sudjelovanja u onim aktivnostima i življenja u onim uvjetima i uz pogodnosti koje su uobičajene ili barem široko prihvaćene u pojedinom društvu (usp. Haralambos, Michael, 1989).

TABLICA 1. MIŠLJENJA ISPITANIKA O DOBROM, ODNOSNO PRAVOM DRUŠTVU

(prikazani su postoci uz svaki stupanj prihvaćanja tvrdnje, te srednje vrijednosti (M) za svaku skupinu ispitanika)

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	UČENICI (1993) N = 2715	UČENICI (1998) N = 3970	RODITELJI (1998) N = 2011	NASTAVNICI (1998) N = 371
<i>Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.</i>	30,9	19,5	43,4	61,7
U potpunosti se slažem	26,2	21,1	24,9	24,0
Uglavnom se slažem	27,5	38,3	10,5	1,6
Ne znam, nisam o tome razmišljao	8,1	12,7	10,9	7,0
Uglavnom se ne slažem	6,7	7,6	7,1	4,3
U potpunosti se ne slažem	0,6	0,8	3,2	1,3
Bez odgovora	3,7	3,3	3,9	4,3
M				
<i>Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.</i>	54,9	25,4	46,1	66,3
U potpunosti se slažem	23,2	25,4	19,7	17,3
Uglavnom se slažem	9,8	24,2	8,5	1,1
Ne znam, nisam o tome razmišljao	4,8	13,7	11,0	6,5
Uglavnom se ne slažem	6,6	10,7	11,0	8,1
U potpunosti se ne slažem	0,7	0,7	3,7	0,8
Bez odgovora	4,2	3,4	3,8	4,3
M				
<i>Gdje je gospodarstvo tržišno (poduzeća i pojedinci se natječu u proizvodnji i prodaji robe, dobara i usluga).</i>	42,2	22,9	48,9	60,4
U potpunosti se slažem	28,2	26,9	28,8	32,9
Uglavnom se slažem	20,9	31,4	9,3	1,9
Ne znam, nisam o tome razmišljao	5,4	13,1	5,8	3,2
Uglavnom se ne slažem	2,1	4,7	2,8	0,8
U potpunosti se ne slažem	1,1	1,0	4,3	0,8
Bez odgovora	4,0	3,5	4,2	4,5
M				
<i>Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove) nalazi u privatnim rukama.</i>	38,8	13,6	16,9	21,6
U potpunosti se slažem	36,4	22,7	30,0	42,6
Uglavnom se slažem	12,7	24,5	9,2	4,6
Ne znam, nisam o tome razmišljao	7,6	26,2	28,2	24,0
Uglavnom se ne slažem	3,6	12,1	11,7	6,7
U potpunosti se ne slažem	0,9	1,0	3,9	0,5
Bez odgovora	4,0	3,0	3,1	3,5
M				
<i>Gdje je životni standard ljudi visok.</i>	70,2	38,3	54,5	64,2
U potpunosti se slažem	16,4	32,1	27,2	31,5
Uglavnom se slažem	7,2	13,6	5,7	0,3
Ne znam, nisam o tome razmišljao	2,5	11,6	6,6	2,4
Uglavnom se ne slažem	2,7	3,4	2,4	0,5
U potpunosti se ne slažem	1,0	1,0	3,6	1,1
Bez odgovora	4,5	3,9	4,3	4,6
M				

<i>Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.</i>				
U potpunosti se slažem	58,1	54,8	55,0	73,6
Uglavnom se slažem	29,6	30,1	31,3	24,3
Ne znam, nisam o tome razmišljao	3,6	7,8	5,1	0,3
Uglavnom se ne slažem	5,4	3,8	3,1	0,8
U potpunosti se ne slažem	2,9	2,2	1,5	0,3
Bez odgovora	0,4	1,2	3,9	0,8
M	4,4	4,3	4,4	4,7
<i>Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.</i>				
U potpunosti se slažem	56,3	52,6	54,3	73,3
Uglavnom se slažem	29,6	29,6	31,6	23,2
Ne znam, nisam o tome razmišljao	4,5	8,6	5,3	0,3
Uglavnom se ne slažem	6,1	5,4	3,1	1,9
U potpunosti se ne slažem	2,9	2,8	2,0	0,3
Bez odgovora	0,6	1,0	3,6	1,1
M	4,3	4,2	4,4	4,7
<i>Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.</i>				
U potpunosti se slažem	62,0	55,8	54,9	73,3
Uglavnom se slažem	24,9	30,0	31,2	24,5
Ne znam, nisam o tome razmišljao	7,6	8,9	6,0	0,8
Uglavnom se ne slažem	2,8	2,7	2,5	0,3
U potpunosti se ne slažem	1,7	1,7	1,3	0,3
Bez odgovora	1,0	0,9	3,9	0,8
M	4,4	4,4	4,4	4,7
<i>Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija – svjetonazora (npr. demokrati, liberali, socijalisti, komunisti...).</i>				
U potpunosti se slažem	43,6	37,1	55,7	76,8
Uglavnom se slažem	25,9	25,4	27,7	21,6
Ne znam, nisam o tome razmišljao	14,6	21,2	7,3	0,3
Uglavnom se ne slažem	9,9	10,2	3,4	0,3
U potpunosti se ne slažem	5,4	5,3	1,5	0,5
Bez odgovora	0,7	0,9	4,3	0,5
M	3,9	3,8	4,4	4,8
<i>Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih morala.</i>				
U potpunosti se slažem	34,2	33,3	35,4	39,1
Uglavnom se slažem	35,1	32,5	33,7	35,8
Ne znam, nisam o tome razmišljao	19,1	20,7	10,1	4,6
Uglavnom se ne slažem	8,3	9,6	12,4	16,2
U potpunosti se ne slažem	2,5	2,8	3,9	3,2
Bez odgovora	0,8	1,1	4,5	1,1
M	3,9	3,8	3,9	3,9
<i>Gdje postoje regionalne autonomije.</i>				
U potpunosti se slažem	16,8	12,6	27,3	37,7
Uglavnom se slažem	19,9	18,6	26,7	32,1
Ne znam, nisam o tome razmišljao	35,6	46,5	15,6	9,2
Uglavnom se ne slažem	14,0	14,0	16,8	15,9
U potpunosti se ne slažem	11,9	6,6	8,6	3,8
Bez odgovora	1,8	1,8	5,0	1,3
M	3,2	3,2	3,5	3,9

<i>Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.</i>				
U potpunosti se slažem	52,5	42,2	47,6	65,0
Uglavnom se slažem	29,3	33,6	34,3	31,5
Ne znam, nisam o tome razmišljao	14,0	18,7	9,0	1,3
Uglavnom se ne slažem	1,7	3,3	3,2	1,6
U potpunosti se ne slažem	0,8	1,1	1,2	0,1
Bez odgovora	1,8	1,1	4,6	0,5
M	4,3	4,1	4,3	4,6
<i>Gdje postoji sloboda izražavanja.</i>				
U potpunosti se slažem	85,6	67,3	65,9	
Uglavnom se slažem	10,7	23,1	25,3	83,0
Ne znam, nisam o tome razmišljao	1,8	6,3	3,4	16,4
Uglavnom se ne slažem	0,8	1,5	0,8	0,5
U potpunosti se ne slažem	0,7	0,8	0,3	4,8
Bez odgovora	0,4	1,0	4,1	
M	4,8	4,6	4,6	
<i>Gdje postoji pravo glasovanja.</i>				
U potpunosti se slažem	89,0	71,9	70,3	
Uglavnom se slažem	7,3	20,6	21,9	86,3
Ne znam, nisam o tome razmišljao	2,1	5,2	2,8	12,9
Uglavnom se ne slažem	0,3	0,9	0,4	0,8
U potpunosti se ne slažem	0,7	0,6	0,4	4,9
Bez odgovora	0,6	0,9	4,1	
M	4,9	4,6	4,7	
<i>Gdje postoji dostupnost javnih službi.</i>				
U potpunosti se slažem	67,9	57,0	65,3	82,2
Uglavnom se slažem	18,1	25,0	23,0	16,4
Ne znam, nisam o tome razmišljao	11,3	13,9	5,2	0,3
Uglavnom se ne slažem	1,1	1,9	0,9	0,5
U potpunosti se ne slažem	0,6	0,7	0,7	0,5
Bez odgovora	1,0	1,5	4,9	4,8
M	4,5	4,4	4,6	
<i>Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.</i>				
U potpunosti se slažem	49,1	35,5	56,6	74,1
Uglavnom se slažem	25,7	25,0	23,2	21,3
Ne znam, nisam o tome razmišljao	19,2	25,6	7,9	1,3
Uglavnom se ne slažem	3,2	8,7	3,8	2,2
U potpunosti se ne slažem	1,8	3,9	3,8	0,5
Bez odgovora	1,1	1,3	4,6	0,5
M	4,2	3,8	4,3	4,7
<i>Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.</i>				
U potpunosti se slažem	64,9	43,4	60,3	80,9
Uglavnom se slažem	18,3	23,9	21,7	17,3
Ne znam, nisam o tome razmišljao	12,4	25,6	8,6	0,3
Uglavnom se ne slažem	2,0	4,2	2,3	0,8
U potpunosti se ne slažem	1,4	1,7	1,9	0,8
Bez odgovora	1,0	1,3	5,1	4,8
M	4,4	4,1	4,4	

<i>Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.</i>				
U potpunosti se slažem	41,7	27,6	48,3	72,5
Uglavnom se slažem	25,6	22,5	24,3	18,6
Ne znam, nisam o tome razmišljao	21,4	28,6	9,8	2,7
Uglavnom se ne slažem	6,6	13,5	7,7	3,8
U potpunosti se ne slažem	3,9	6,7	5,2	1,9
Bez odgovora	0,7	1,1	4,7	0,5
M	3,9	3,5	4,1	4,6
<i>Gdje postoje interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.</i>				
U potpunosti se slažem	22,1	11,2	30,0	38,8
Uglavnom se slažem	18,8	13,7	20,0	20,8
Ne znam, nisam o tome razmišljao	43,6	53,7	15,6	6,2
Uglavnom se ne slažem	7,9	11,5	15,8	16,2
U potpunosti se ne slažem	6,8	8,5	13,4	16,7
Bez odgovora	0,8	1,4	5,3	1,3
M	3,4	3,1	3,4	3,5

Među spomenutih deset visoko rangiranih vrijednosti nalaze se i određeni elementi pluralnog društva (zajedničko življenje pripadnika različitih naroda, ukusa i vjera). Preostali elementi pluralnog društva (zajedničko življenje pripadnika različitih ideologija i morala), niže su rangirani.

Godine 1993., tri najmanje prihvaćene tvrdnje (za njih se izjasnilo manje od trećine ispitanika) odnose se na: postojanje regionalnih autonomija,⁴ postojanje organiziranih interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima, te opredjeljivanje građana na izborima između najmanje dvije stranke. S postojanjem regionalnih autonomija izrazito se složilo samo 16,8% ispitanika. Čak 35,5% odgovorilo je „ne znam, nisam o tome razmišljao”, a više od četvrtine iskazuje neslaganje.

Kod postojanja organiziranih interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima (jedan od elemenata ljudskih i građanskih prava) 43,6% ispitanika odgovorilo je „ne znam, nisam o tome razmišljao”, što je interpretirano

kao njihovo nepoznavanje ovog elementa demokracije, a ne kao njihov odnos prema njima (Domović i Godler, 1996).

Zanimljivo je spomenuti i rezultate koji se odnose na prihvaćanje predstavničke višestranačke demokracije,⁵ odnosno na stavove o opredjeljivanju građana na izborima između najmanje dvije stranke. U ispitivanju 1993. godine, 27,5% srednjoškolaca izabralo je odgovor „ne znam, nisam o tome razmišljao”. Ovaj nalaz bio je interpretiran kao nepoznavanje značaja glasovanja kao načina demokratskog odlučivanja, pri čemu je upozoreno da su se ispitanici do tada samo jednom imali priliku susresti s višestranačkim izborima, u kojima sami, s obzirom na dob, nisu sudjelovali. S tim u vezi zaključeno je da će srednjoškolci ubuduće zbog uvođenja prakse višestranačkih izbora u politički život Hrvatske, vjerojatno odgovarati drugačije (Domović i Godler, 1996, 943).

U odnosu na prethodno istraživanje godine 1998. znatno se promijenilo mišljenje srednjoškolaca o demokratskim vrijednostima. Podaci pri-

⁴ Regionalizam je skup stavova, orijentacija i političkih akcija za čuvanje kulturnog identiteta perifernog stanovništva sa stabilnom strankom koja se natječe samo na lokalnim ili regionalnim izborima, čemu krajnji cilj može biti uspostava regionalne ili federalne autonomije kao posebne teritorijalno-političke jedinice u sklopu nacije — države (usp. Rokkan, Stein i Urwin, W. Dale, 1983).

⁵ Predstavnička višestranačka demokracija znači odlučivanje o najvažnijim pitanjima u društvu preko ljudi za to izabranih. Teorijski višestranački sustav jest instrument utjecaja građana na vladinu politiku (usp. Held, David, 1992); Lane, Jan- Erik i Svante, O. Ersson, 1991); Fetscher, Uring und Münkler, Herfred, 1985).

kazani u tablici br. 2 pokazuju da se promjene uglavnom očituju kroz statistički značajno manji stupanj prihvaćanja ponuđenih vrijednosti 1998. godine, i to prema sedamnaest, od ponuđenih de-

vetnaest vrijednosti. Stavovi jedino nisu promijenjeni o prihvaćanju zajedničkog života pripadnika različitih naroda (pitanje br. 6) i postojanja regionalnih autonomija (pitanje br. 11).

TABLICA 2. PROMJENE STAVOVA UČENIKA O DEMOKRATSKIM VRIJEDNOSTIMA

(razlika među uzorcima testirana je analizom varijance)

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	M (1993)	SD	M (1998)	SD	F	p	smjer promjene
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,7	1,19	3,3	1,15	139,84	0,000	—
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	4,2	1,19	3,4	1,29	563,81	0,000	—
3. Gdje je gospodarstvo tržišno.	4,0	1,02	3,5	1,12	388,02	0,000	—
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	4,0	1,07	3,0	1,24	1173,39	0,000	—
5. Gdje je standard ljudi visok.	4,5	0,94	3,9	1,14	498,01	0,000	—
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,4	0,99	4,3	0,94	0,797	0,372	
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	4,3	1,01	4,2	1,01	5,70	0,017	—
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,4	0,88	4,3	0,88	10,91	0,001	—
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija — svjetonazora.	3,9	1,21	3,8	1,20	20,54	0,000	—
10. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih morala.	3,9	1,04	3,8	1,08	5,07	0,024	—
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,2	1,22	3,2	1,04	0,13	0,721	
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,3	0,84	4,1	0,91	77,89	0,000	—
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,8	0,57	4,6	0,75	203,28	0,000	—
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,9	0,52	4,6	0,68	182,97	0,000	—
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,5	0,79	4,4	0,85	54,48	0,000	—
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	4,2	0,97	3,8	1,14	199,42	0,000	—
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	4,4	0,89	4,1	1,01	273,68	0,000	—
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,9	1,12	3,5	1,22	222,34	0,000	—
19. Gdje postoje organizirane interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,4	1,12	3,1	1,02	164,06	0,000	—

smjer promjene: — označava manje prihvaćanje 1998. godine

Ako se usporedi raspodjela odgovora u oba istraživanja (tablica 1), moguće je uočiti još jednu važnu promjenu. Za sve ispitivane tvrdnje 1998. godine raste broj odgovora „ne znam”, pri čemu više od četvrtine ispitanika bira taj odgovor za čak devet vrijednosti.

Nadalje, dok je 1993. izrazito visok stupanj slaganja iskazan za deset tvrdnji, 1998. oko tri četvrtine ispitanika prihvaća samo sedam od devetnaest vrijednosti. To su vrijednosti koje se odnose na: pravo glasovanja, slobodu izražavanja, zajednički život pripadnika različitih naroda, vjera i ukusa, dostupnost javnih službi te slobodu osnivanja i udruživanja u organizacije. Iz ovoga je moguće zaključiti da u samom sustavu vrijednosti ispitanika nije došlo do većih promjena. Drugim riječima, i 1998. zadržana je hijerarhija vrijednosti prema kojoj se najveće slaganje iskazuje za iste elemente ljudskih i građanskih prava i pluralnog društva. Međutim, gotovo je zabrinjavajući porast odgovora „ne znam, nisam o tome razmišljao” za preostale tvrdnje. Tako se kod vrijednosti koja se odnosi na raznolike izvore informiranja javnosti, postotak ispitanika koji odgovaraju sa „ne znam” udvostručio u odnosu na 1993. godinu, tj. sa 12,4% porastao je na 25,6%. Slično, postotak odgovora „ne znam” sa 9,8 porastao je 1998. na 24,2% za vrijednost koja sugerira da je „dobro društvo ono u kojem osnovu vlasti čini zakon a ne volja pojedinaca”. Najveći postotak odgovora „ne znam” — 53,7, srednjoškolci iskazuju za postojanje interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima, što je 10% više nego za podatke u prethodnom istraživanju. Također, učenici 1998. godine iskazuju još veće nepoznavanje značenja regionalne autonomije, odnosno za odgovor „ne znam” opredjeljuje se gotovo polovica ispitivanih srednjoškolaca. U odnosu prema predstavničkoj višestranačkoj demokraciji također su utvrđene razlike. Znatno manji broj ispitanika iskazuje slaganje s odrednicom — „dobro društvo je ono u kojem se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke”, a također raste broj odgovora „ne znam” s 27, 5% godine 1993. na 38,3% u 1998. godini.

Zanimljivo je da je u odnosu na 1993. u ponovljenom istraživanju razlika najveća za prihvaćanje tvrdnje koja se odnosi na privatno vlasništvo, odnosno za tvrdnju „dobro društvo je ono gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, ban-

ke, ustanove) nalazi u privatnim rukama”. Dok se 1993. godine, 75,2% učenika slagalo s tom vrijednosti, 1998. nju prihvaća samo 36,3% ispitanika. Slično je i s prihvaćanjem tržišnoga gospodarstva, gdje se postotak smanjio od 70% na 49,8% onih koji se slažu s tom vrijednošću. Istodobno, postotak onih koji odgovaraju „ne znam” porastao je sa 20,9 na 31,4%. Ovaj pomak prema slabijem prihvaćanju privatnog vlasništva vjerojatno je moguće tumačiti osjećajem smanjene socijalne sigurnosti. Jamačno je to razlog i manjeg prihvaćanja tržišnoga gospodarstva kao odrednice dobrog društva. Mladi ljudi svakodnevno slušaju o gospodarstvenim teškoćama, a mnogi u svojim obiteljima i proživljavaju posljedice sve većeg broja otkaza, nedobivanja plaća i slično, što u njima zasigurno izaziva nedoumicu glede poželjnosti tržišnoga gospodarstva i privatnog vlasništva kao dominantnog oblika vlasništva.

Kako objasniti prirodu utvrđenih promjena u prihvaćanju demokratskih vrijednosti? Jedno od objašnjenja moguće je tražiti u činjenici da je srednjoškolska populacija 1993. godine sazrijevala u općim ratnim prilikama. To je moralo utjecati na njihovu veću zainteresiranost za svakodnevne političke događaje i budućnost zemlje u kojoj žive. Stoga je vjerojatno i veća važnost pridavana različitim izvorima informacija, jer su one bitno utjecale na svakodnevni život. Također, tih godina sveukupne društvene prilike sugerirale su povjerenje da demokratski mehanizmi — izbori, pravna država i sl. — vode općem boljitku. Tijekom godina, očito je palo povjerenje i nade u demokratske mehanizme. S druge strane, nestanak neposredne ratne opasnosti vjerojatno je usmjerio pozornost mladih prema drugim problemima i interesima, a sustavno osvježavanje i obrazovanje u tom području je izostalo. Prenošnje općih deklaracija o ljudskim pravima i pravima djece u svakodnevnicu, kao što je život u školi, nije se dogodilo. Mladi nisu imali mogućnost iskusiti u svakodnevnom školskom okružju vrijednosti koje demokratski sustav podrazumijeva, ali niti naučiti što sadržaj tih vrijednosti znači i s kojim odgovornostima su one povezane. Drugim riječima, u našim školama nije u punoj mjeri zaživio ni „demokratski odgoj”, ni „odgoj za demokraciju” (Mougniotte, 1995). Može se pretpostaviti da su to barem neki od razloga koji su doveli do porasta nezainteresiranosti ili nepoznavanja nekih demokratskih vrijednosti.

Na kraju, potrebno je istaknuti da ispitanici 1993., ali i 1998. godine iskazuju izrazito afirmativne stavove o dijelu selektiranih vrijednosti. To se prije svega odnosi na stavove prema pluralnom društvu, pravu glasovanja i slobodi izražavanja. Na prvi pogled to bi moglo značiti da srednjoškolci pokazuju značajan stupanj tolerancije i spremnosti za sudjelovanje u demokratskim procesima. Međutim, ovaj zaključak zahtijeva i stanoviti oprez. Već je u ranijim radovima o ovoj temi (Domović i Godler, 1996.; Domović, Godler, Jureša-Persoglio, 1997) upozoreno da visok stupanj slaganja može značiti samo kognitivnu identifikaciju s nekim vrijednostima za koje se smatra da su legitimno prisutne unutar demokratskih društava. To, naime, ne mora nužno značiti da bi se isti ispitanici u konkretnim situacijama odnosili i ponašali u skladu s vlastitim visokim procjenama. Na ovaj problem upozoravaju i drugi autori. Tako Mougnotte (1995) ističe da je čuvstveno prihvaćanje demokratskih vrijednosti moguće i bez upućenosti u to područje, odnosno da uvjerenja prema kojima je potrebno poštivati ljudska prava nije dovoljno samo iskazati, nego je potrebno i poznavati njihovo značenje u konkretnom društvu. Slično, Spajić-Vrkaš (1999) upozoravaju da je za razvoj građanskog društva, uz poznavanje općih prava i sloboda, potrebno i postojanje svijesti o odgovornostima koje iz njih proizlaze, kao i ponašanje primjereno toj svijesti. Ipak, unatoč ovim ogradama, može se tvrditi da srednjoškolci imaju značajne predispozicije za izgrađivanje interkulturalnih odnosa u pluralnom i demokratskom društvu.

2. Sociodemografska obilježja srednjoškolaca i njihovi stavovi o demokratskim vrijednostima

Sljedeći zadatak na koji se ovim istraživanjem željelo odgovoriti bio je utvrditi odnos između socioobrazovnih obilježja učenika i njihovih stavova o odabranim demokratskim vrijednostima. Drugim riječima, ispitivane su razlike u stavovima učenika s obzirom na razred koji pohađaju, vrstu ško-

le (četverogodišnje gimnazije i stručno-tehničke škole i industrijsko-obrtničke škole trogodišnjeg trajanja), opći uspjeh u školi, obrazovanje roditelja i obrazovne aspiracije (najviši željeni stupanj obrazovanja).

Razlike u prihvaćanju pojedinih demokratskih vrijednosti s obzirom na opisane socioobrazovne karakteristike učenika testirane su postupkom analize varijance. U tablicama 3 – 7. prikazani su rezultati istraživanja iz 1998. godine.

Opća slika prikazanih odnosa omogućava konstataciju da odabrani socioobrazovni pokazatelji u velikoj mjeri utječu na značajno razlikovanje ispitanika u odnosu na izražene preferencije prema ponuđenim demokratskim vrijednostima. Moguće je uočiti da, ukupno gledajući, promatrane socioobrazovne karakteristike značajno distingviraju ispitanike u zauzimanju stavova, osobito o pluralnom društvu i ljudskim i građanskim pravima.

Sustav vrijednosti i razred

Podaci prikazani u tablici 3. pokazuju da 1998. godine postoje statistički značajne razlike u prihvaćanju svih ponuđenih karakteristika „dobrog, pravog društva” s obzirom na razred koji ispitanici pohađaju. Na osnovi iznosa aritmetičkih sredina moguće je zaključiti da učenici viših razreda iskazuju veće prihvaćanje svih promatranih vrijednosti. Učenici prvih razreda sve vrijednosti prihvaćaju u manjoj mjeri nego učenici završnih razreda.

Općenito, distribucije odgovora na sva pitanja pokazuju da je broj odgovora „ne znam” osjetno viši u nižim nego u završnim razredima. Ta je razlika posebno uočljiva među učenicima prvog i četvrtog razreda. Tako 49,3% učenika prvih razreda „ne zna, ili nije razmišljalo” o važnosti opredjeljivanja između stranaka na izborima, dok isti odgovor daje četvrtina (25%) učenika četvrtih razreda. Taj trend pada broja neutralnih odgovora prisutan je u iskazivanju stavova o svim selektiranim vrijednostima.

Ovaj nalaz sugerira zaključak da sazrijevanje (dob), s kojom vjerojatno raste i interes i informiranost o promatranim pitanjima, značajno utječe na razumijevanje i višu procjenu važnosti djelovanja demokratskih mehanizama u društvu.

TABLICA 3. SUSTAV VRIJEDNOSTI I RAZRED

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	M1	M2	M3	M4	F	p
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,2	3,3	3,4	3,4	7,062	0,000
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,3	3,4	3,4	3,6	7,565	0,000
3. Gdje je gospodarstvo tržišno (poduzeća i pojedinci se natječu u proizvodnji i prodaji robe, dobara i usluga).	3,3	3,4	3,6	3,9	51,006	0,000
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove) nalazi u privatnim rukama.	2,9	2,8	3,1	3,2	18,055	0,000
5. Gdje je životni standard ljudi visok.	3,7	3,9	3,9	4,3	41,468	0,000
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,3	4,3	4,3	4,5	7,703	0,000
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	4,2	4,2	4,2	4,4	7,477	0,000
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,3	4,3	4,4	4,5	13,391	0,000
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija – svjetonazora (npr. demokrati, liberali, socijalisti, komunisti...).	3,7	3,7	3,8	4,1	26,751	0,000
10. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih morala.	3,8	3,9	3,8	4,0	3,964	0,008
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,1	3,1	3,2	3,3	5,532	0,001
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,1	4,1	4,2	4,3	12,677	0,000
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,4	4,6	4,6	4,7	22,800	0,000
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,5	4,7	4,6	4,8	24,039	0,000
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,2	4,4	4,4	4,6	35,407	0,000
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,6	3,7	3,9	4,14	44,146	0,000
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	3,8	4,0	4,1	4,4	68,096	0,000
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,3	3,4	3,6	3,9	51,022	0,000
19. Gdje postoje interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,0	3,0	3,1	3,2	8,112	0,000

M1 = prvi razred

M2 = drugi razred

M3 = treći razred

M4 = četvrti razred

Sustav vrijednosti i vrsta škole

U tablici 4. prikazani su rezultati analize varijance koji pokazuju da se sustav vrijednosti srednjoškolaca značajno razlikuje s obzirom na vrstu škole koju pohađaju. Za čak sedamnaest, od ponuđenih devetnaest vrijednosti, utvrđene su statistički signifikantne razlike u stupnju prihvaćanja vrijednosti koje karakteriziraju „dobro društvo”. Statistički značajne razlike nisu utvrđene samo kod stavova o regionalnim autonomijama i postojanju organiziranih interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima. U istraživanju 1998. najveće prihvaćanje ponuđenih demokratskih vrijednosti među promatranim skupinama pokazuju gimnazijalci, a najslabije učenici obrtničkih ili industrijskih škola.

Ovi su rezultati u skladu s nalazima prethodnog istraživanja. Domović i Godler (1996) utvrdile su da gimnazijalci 1993. mnogo značajnijim procjenjuju životni standard od polaznika industrijsko-obrtničkih škola, dok su učenici stručno-tehničkih škola, (medicinskih, ekonomskih, itd.), po svojim stavovima bliži gimnazijalcima. Broj neutralnih odgovora bio je tri puta veći kod učenika trogodišnjih škola nego kod gimnazijalaca. Godine 1998. opaža se isti trend — 31,65% učenika trogodišnjih industrijsko-obrtničkih škola „nije razmišljalo” o visokom standardu kao o odrednici dobrog društva, dok isti odgovor daje samo 7,9% gimnazijalaca. Nadalje, za razliku od 42,5% polaznika gimnazija, koji se u potpunosti slažu s tom tvrdnjom, takav odgovor daje 24% ispitanika iz industrijsko-obrtničkih škola.

Ove su razlike prisutne vjerojatno stoga što mladi u industrijsko-obrtničkim školama ne sagledavaju sebe u budućnosti kao uživatelje visokog standarda. Vjerojatno smatraju da su izborom škole ograničili svoju mogućnost probitka u društvu. S druge strane, učenici gimnazija, koja ne pruža završno obrazovanje, automatski razmišljaju o nastavku školovanja, od kojeg očekuju šanse za poboljšanje vlastitog životnog standarda.

Istu tendenciju moguće je pratiti i u odnosu učenika različitih škola prema pluralnom društvu i ljudskim i građanskim pravima. Učenici industrijsko-obrtničkih škola bili su 1993. rigidniji u svojim stavovima o pluralnom društvu, odnosno stupanj njihove tolerancije prema zajedničkom življenju pripadnika različitih naroda, vjera, ukusa i ideologija bio je niži. Do promjena u odgovorima nije došlo ni u ponovljenom istraživanju. Tako, dok se sa življenjem pripadnika različitih vjera slaže 90,3% gimnazijalaca, istu tvrdnju prihvaća 62,1% učenika industrijsko-obrtničkih škola. Potonji daju neutralne odgovore u 23,8% slučajeva, a učenici koji pohađaju gimnazije u samo 4,4%. Slično, gimnazijalci u oba istraživanja u većem stupnju prihvaćaju slobodu izražavanja, pravo glasovanja, dostupnost javnih službi i postojanje raznolikih izvora informiranja, nego učenici stručno-tehničkih i industrijsko-obrtničkih škola. Za ilustraciju moguće je izdvojiti sljedeći podatak — 1993. godine 24,2% učenika industrijsko-obrtničkih škola ne zna ili nije razmišljalo o alternativnim izvorima informiranja, a taj postotak 1998. čak i raste — na 33,6%. Nadalje, dok 1998. alternativne izvore informiranja prihvaća 67,5% gimnazijalaca, taj se

TABLICA 4. SUSTAV VRIJEDNOSTI I VRSTA ŠKOLE

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	M1	M2	M3	F	p
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,4	3,3	3,3	6,359	0,002
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,5	3,4	3,2	10,980	0,000
3. Gdje je gospodarstvo tržišno.	3,5	3,6	3,4	4,902	0,008
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	2,9	3,0	3,0	3,010	0,050
5. Gdje je standard ljudi visok.	4,1	3,9	3,5	61,318	0,000
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,5	4,3	3,8	98,745	0,000

7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	4,5	4,3	3,8	95,138	0,000
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,6	4,4	3,8	173,412	0,000
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija — svjetonazora.	4,4	4,1	3,8	103,641	0,000
10. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih morala.	3,9	3,9	3,6	26,009	0,000
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,2	3,2	3,1	2,765	0,063
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,3	4,2	3,8	57,180	0,000
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,7	4,6	4,0	185,258	0,000
14. Gdje postoji pravo glasanja.	4,8	4,7	4,2	148,542	0,000
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,5	4,4	4,0	80,553	0,000
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,9	3,8	3,5	24,757	0,000
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	4,3	4,1	3,4	148,733	0,000
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,6	3,5	3,2	21,248	0,000
19. Gdje postoje organizirane interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,1	3,1	3,1	0,618	0,539

M1 = gimnazija

M2 = stručna, tehnička ili umjetnička škola

M3 = obrtnička ili industrijska škola

broj smanjuje kod učenika industrijsko-obrtničkih škola na 48,2%.

Sustav vrijednosti i željeni stupanj obrazovanja

Rezultati analize varijance izloženi u tablici 5. pokazuju da se srednjoškolci koji su sudjelovali u istraživanju 1998. godine značajno razlikuju u prihvaćanju demokratskih vrijednosti s obzirom na stupanj obrazovanja koji žele ostvariti. Statistički značajne razlike utvrđene su za ukupno petnaest vrijednosti. Stavovi o višestranačju, privatnom vlasništvu, regionalnim autonomijama i organiziranim interesnim grupama koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima ne razlikuju se s obzirom na obrazovne aspiracije srednjoškolaca.

Najveće prihvaćanje selektiranih vrijednosti iskazuju učenici koji namjeravaju steći višu i vi-

soku naobrazbu, a najmanje oni koji namjeravaju završiti samo trogodišnju srednju školu.

Ovi rezultati slijede trend utvrđen u ranijem istraživanju. Naime, i 1993. godine uočeno je da učenici koji žele studirati na fakultetu ili umjetničkoj akademiji imaju pozitivniji stav o vrijednostima koje se odnose na predstavničku višestranačku demokraciju, tržišnu privredu, životni standard i pluralno društvo. Tako se 64,4% ispitanika koji su izrazili želju za nastavkom školovanja na sveučilištu složilo s tvrdnjom da je dobro društvo ono gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke. Nasuprot tome, slaganje je iskazalo znatno manje (47%) ispitanika koji su imali namjeru završiti samo trogodišnju srednju školu. Nadalje, dok o višestranačju nije razmišljalo 22,3% onih s visokim obrazovnim aspiracijama, ta se brojka za one koji obrazovanje žele završiti nakon trogodišnje škole popela na 45%. Godine 1998. pozitivan

stav prema višestranačju iskazuje ukupno manji broj učenika, ali je trend ostao isti. Dok 43,8% onih s visokim obrazovnim aspiracijama iskazuje slaganje s mogućnošću da se građani na izborima opredijele između različitih stranaka, taj broj pada na 30,3% kod onih koji ne žele nastaviti obrazovanje nakon trogodišnje stručne škole.

Slična tendencija opaža se i u odnosu na ostale promatrane vrijednosti. U oba istraživa-

nja, na primjer, učenici koji namjeravaju studirati u većoj mjeri prihvaćaju vrijednosti koje se odnose na zajedničko življenje pripadnika različitih naroda, vjera, ukusa i svjetonazora od učenika čiji je željeni stupanj obrazovanja niži. Drugim riječima, s porastom stupnja obrazovnih aspiracija raste i stupanj predispozicija za život u pluralnom društvu.

TABLICA 5. SUSTAV VRIJEDNOSTI I OBRAZOVNE ASPIRACIJE

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	M1	M2	M3	F	p
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,3	3,3	3,4	0,526	0,591
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,3	3,3	3,5	6,855	0,001
3. Gdje je gospodarstvo tržišno.	3,5	3,4	3,6	6,492	0,002
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	3,1	2,9	3,0	2,663	0,070
5. Gdje je standard ljudi visok.	3,4	3,7	4,1	67,234	0,000
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	3,8	4,2	4,4	82,834	0,000
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	3,7	4,2	4,4	83,226	0,000
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	3,7	4,3	4,5	147,616	0,000
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija – svjetonazora.	3,2	3,7	3,9	84,745	0,000
10. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih morala.	3,5	3,9	3,9	22,566	0,000
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,1	3,2	3,2	1,965	0,140
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	3,8	4,1	4,2	49,887	0,000
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,0	4,5	4,7	157,709	0,000
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,2	4,6	4,7	123,284	0,000
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,0	4,2	4,5	75,536	0,000
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,5	3,7	3,9	25,666	0,000
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	3,4	3,9	4,2	128,756	0,000
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,2	3,3	3,6	26,221	0,000
19. Gdje postoje organizirane interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,0	3,1	3,1	0,237	0,789

M1 = trogodišnja srednja škola

M2 = četverogodišnja srednja škola

M3 = viša i visoka naobrazba

Sustav vrijednosti i školski uspjeh

Rezultati u tablici 6. pokazuju da se s obzirom na školski uspjeh odgovori srednjoškolaca (1998. godine) statistički značajno razlikuju za trinaest demokratskih vrijednosti. Značajne razlike utvrđene su za vrijednosti koje se odnose na životni standard, pluralno društvo i ljudska prava. Učenici koji postižu bolji uspjeh (vrlo dobri i odlični) u većoj mjeri prihvaćaju demokratske vrijednosti.

Signifikantne razlike među učenicima koji postižu različit uspjeh ne postoje u prihvaćanju tržišnoga gospodarstva, privatnog vlasništva, regionalnih autonomija, organiziranih interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima i opredjeljivanju građana na izborima između najmanje dvije stranke.

Ovaj nalaz sukladan je rezultatima dobivenima u istraživanju 1993. godine, u kojem je također utvrđen spomenuti trend — što je postignuti uspjeh bolji, stupanj slaganja s ponuđenim tvrdnjama je viši, osobito za vrijednosti pluralnog društva te za ljudska i građanska prava.

Afirmativniji stavovi učenika s boljim školskim uspjehom vjerojatno su rezultat njihove bolje opće

informiranosti, akumuliranog znanja, te sposobnosti analize i komparacije potrebnih za stvaranje vlastitih svjetonazora.

Sustav vrijednosti i obrazovno porijeklo

Iz tablice 7. vidljivo je da među učenicima 1998. godine postoje značajne razlike u percepciji demokratskih vrijednosti s obzirom na obrazovno porijeklo ispitanika, to jest školsku spremu oca. Za čak petnaest vrijednosti utvrđene su statistički značajne razlike u stavovima ispitanika s obzirom na obrazovno porijeklo. Što je stupanj obrazovanja oca viši, procjene vrijednosti su pozitivnije. Najveće prihvaćanje ponuđenih vrijednosti iskazuju učenici čiji očevi imaju višu i visoku naobrazbu, a najmanje učenici čiji očevi imaju osnovnoškolsku naobrazbu ili nezavršenu osnovnu školu.

Obrazovanje oca ne distingvira značajno ispitanike s obzirom na stavove o višestranačju, privatnom vlasništvu, organiziranim interesnim grupama koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima i odrednici „dobro društvo je ono gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca”.

TABLICA 6. SUSTAV VRIJEDNOSTI I ŠKOLSKI USPJEH

TVRDNJE	M1	M2	M3	M4	M5	F	p
Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:							
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,1	3,3	3,3	3,3	3,4	1,233	0,295
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,0	3,3	3,4	3,4	3,5	1,434	0,220
3. Gdje je gospodarstvo tržišno.	3,4	3,5	3,5	3,5	3,6	1,269	0,280
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	2,7	3,2	3,0	3,0	2,9	2,045	0,086
5. Gdje je standard ljudi visok.	3,7	3,7	3,8	4,0	4,0	4,956	0,001
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,2	3,8	4,2	4,4	4,5	29,495	0,000
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	3,9	3,7	4,1	4,3	4,4	28,529	0,000
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,0	3,9	4,2	4,4	4,5	32,182	0,000
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija — svjetonazora.	3,7	3,3	3,6	3,8	4,0	17,236	0,000

10. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih morala.	3,8	3,7	3,8	3,9	3,9	2,560	0,037
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,3	3,2	3,1	3,2	3,2	0,906	0,459
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,1	3,9	4,0	4,2	4,2	13,074	0,000
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,3	4,1	4,4	4,6	4,7	36,514	0,000
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,4	4,3	4,5	4,7	4,8	25,890	0,000
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,1	4,1	4,3	4,4	4,5	15,190	0,000
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,5	3,7	3,7	3,8	3,9	3,842	0,004
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	3,6	3,7	3,9	4,1	4,2	22,852	0,000
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,6	3,5	3,4	3,5	3,6	4,336	0,002
19. Gdje postoje organizirane interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	2,9	3,1	3,1	3,1	3,1	1,445	0,216

M1 = nedovoljan (ponavlja razred)

M2 = dovoljan uspjeh

M3 = dobar uspjeh

M4 = vrlo dobar uspjeh

M5 = odličan uspjeh

TABLICA 7. SUSTAV VRIJEDNOSTI I OBRAZOVANJE OCA

TVRDNJE Mislim da jse dobro, odnosno pravo društvo ono:	M1	M2	M3	F	p
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,2	3,3	3,4	2,384	0,092
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,3	3,4	3,5	2,971	0,051
3. Gdje je gospodarstvo tržišno.	3,4	3,5	3,6	7,540	0,001
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	3,0	3,0	3,0	0,215	0,806
5. Gdje je standard ljudi visok.	3,7	3,9	4,1	23,167	0,000
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,2	4,3	4,4	7,760	0,000
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	4,1	4,2	4,3	8,228	0,000
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,2	4,4	4,5	13,187	0,000
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija – svjetonazora.	3,6	3,8	4,0	22,041	0,000
10. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih morala.	3,7	3,9	3,9	4,282	0,014
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,1	3,1	3,2	4,480	0,011

12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,1	4,1	4,2	6,334	0,002
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,5	4,6	4,7	12,543	0,000
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,6	4,6	4,7	8,122	0,000
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,3	4,3	4,5	18,509	0,000
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,7	3,8	3,9	7,791	0,000
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	3,9	4,0	4,2	21,800	0,000
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti.	3,3	3,5	3,7	15,861	0,000
19. Gdje postoje organizirane interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,1	3,1	3,1	0,198	0,821

M₁ = osnovna škola

M₂ = srednja škola

M₃ = viša i visoka naobrazba

3. Stavovi učenika, roditelja i profesora o demokratskim vrijednostima

Jedan od zadataka ovog istraživanja bio je utvrditi koliko su stavovi učenika o demokratskim vrijednostima sukladni stavovima njihovih roditelja i profesora, odnosno utvrditi postoje li razlike u stavovima između ove tri skupine ispitanika.

Na temelju podataka prikazanih u tablici 1. moguće je usporediti sustave vrijednosti svih triju ispitivanih skupina. Učenici, roditelji i profesori očito imaju istu hijerarhiju vrijednosti, odnosno sve tri skupine iskazuju najveće prihvaćanje vrijednosti koje se odnose na pluralno društvo (zajedničko življenje pripadnika različitih naroda, vjera, ukusa i ideologija) i temeljna ljudska i građanska prava (pravo glasovanja, sloboda izražavanja, dostupnost javnih službi, sloboda udruživanja, alternativni izvori informacija). Interesantno je također primijetiti da sve tri skupine najmanje prihvaćaju vrijednosti koje se odnose na postojanje privatnog vlasništva, regionalnih autonomija i interesnih skupina koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima. Međutim, ako se usporedi intenzitet prihvaćanja pojedinih vrijednosti, moguće je uočiti razlike.

Značajnost razlika u prihvaćanju odabranih demokratskih vrijednosti između učenika, roditelja i profesora utvrđena je postupkom analize varijance, a naknadnim usporedbama (Scheffeoov *post hoc* test) ispitane su razlike među parovima ispitanika. Rezultati prikazani u tablici 8. pokazuju da postoje statistički značajne razlike u stavovima o selektivnim vrijednostima, i to među svim parovima ispitanika za gotovo sve tvrdnje. Iznimku čini odgovor na pitanje o zajedničkom životu pripadnika različitih morala, gdje nije utvrđena statistički signifikantna razlika u stavovima učenika, roditelja i profesora. Osim toga, važno je zamijetiti da nema statistički značajne razlike u stavovima učenika i roditelja o vrijednostima koje se odnose na zajednički život pripadnika različitih ukusa i na pravo glasovanja. Nadalje, iz tablice 8. vidljivo je da ne postoje značajne razlike u stavovima roditelja i profesora o tvrdnji koja dobro društvo određuje kao ono u kojem postoje interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.

Iznosi prosječnih vrijednosti pokazuju da roditelji selektivirane osobine „dobrog” društva prihvaćaju u većoj mjeri nego njihova djeca, ali ipak manje nego profesori. Ukupno gledajući, najveće slaganje sa svim ponuđenim vrijednostima iskazuju profesori. Više od 90% njih izražava slaganje s čak trinaest, od ponuđenih devetnaest vrijednosti.

TABLICA 8. SUSTAV VRIJEDNOSTI UČENIKA, RODITELJA I PROFESORA

TVRDNJE Mislim da je dobro, odnosno pravo društvo ono:	Muč (I)	Mrod (II)	Mprof (III)	I – II	Scheffe I – III	II – III
1. Gdje se građani na izborima opredjeljuju između najmanje dvije stranke.	3,3	3,9	4,3	**	**	**
2. Gdje je osnova vlasti zakon, a ne volja pojedinca.	3,4	3,8	4,3	**	**	**
3. Gdje je gospodarstvo tržišno (poduzeća i pojedinci se natječu u proizvodnji i prodaji roba, dobara i usluga).	3,5	4,2	4,5	**	**	**
4. Gdje se najveći dio imovine (zemljišta, poduzeća, banke, ustanove...) nalazi u privatnim rukama.	3,0	3,1	3,5	**	**	**
5. Gdje je životni standard ljudi visok.	3,9	4,3	4,6	**	**	**
6. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih naroda.	4,3	4,4	4,7	*	**	**
7. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih vjera.	4,3	4,4	4,7	**	**	**
8. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih ukusa.	4,4	4,4	4,7		**	**
9. Gdje mogu zajednički živjeti pripadnici različitih ideologija – svjetonazora (npr. demokrati, liberali, socijalisti, komunisti...).	3,8	4,4	4,8	**	**	**
10. Gdje mogu zajednički živjeti i pripadnici različitih morala.	3,8	3,9	3,9			
11. Gdje postoje regionalne autonomije.	3,2	3,5	3,9	**	**	**
12. Gdje postoji sloboda osnivanja i udruživanja u organizacije.	4,1	4,3	4,6	**	**	**
13. Gdje postoji sloboda izražavanja.	4,5	4,6	4,8	**	**	**
14. Gdje postoji pravo glasovanja.	4,6	4,7	4,9		**	**
15. Gdje postoji dostupnost javnih službi.	4,4	4,6	4,8	**	**	**
16. Gdje postoji pravo političkih vođa da se natječu za glasove birača.	3,8	4,3	4,7	**	**	**
17. Gdje postoje raznoliki izvori informiranja javnosti, koji mogu iskazati različita stajališta o istim zbivanjima.	4,1	4,4	4,8	**	**	**
18. Gdje se održavaju izbori koji odlučuju tko drži najviši položaj u vlasti..	3,5	4,1	4,6	**	**	**
19. Gdje postoje interesne grupe koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima.	3,1	3,4	3,5	**	**	

** = $p < 0,01$ * = $p < 0,05$

Nalaz o izrazitom slaganju profesora s „demokratskim vrijednostima” treba promatrati uz stanovit oprez. Drugim riječima, nije moguće u potpunosti ocijeniti jesu li iskazani afirmativni stavovi profesora uistinu odraz njihovih stvarnih uvjerenja ili je njihovo visoko slaganje možda i

posljedica davanja odgovora koje smatraju socijalno poželjnima.

Učenička mišljenja bliža su stajalištima njihovih roditelja nego stajalištima profesora. Ovo je moguće objasniti činjenicom da se zbog nepostojanja sustavnog odgoja i obrazovanja iz ovog po-

dručja, „politička” socijalizacija mladih većim dijelom odvija unutar obitelji, a manje u školi.

Izrazito pozitivan odnos profesora prema ponuđenim vrijednostima moguće je promatrati i kao postojanje jednog od važnih preduvjeta za njihovo odgojno-obrazovno djelovanje na učenike. Međutim, nameće se pitanje da li se i u kojoj mjeri takvo djelovanje u našim školama i događa. Nalazi ovog istraživanja sugeriraju da je utjecaj škole/profesora u ovom području slab. Zašto je to tako?

Jedan od razloga je moguće tražiti u nepostojanju adekvatnog školskog ozračja. Brojni autori naglašavaju važnost školskog ozračja u usvajanju demokratskih vrijednosti. Tako Mougnotte (1995) tvrdi da „demokratski odgoj”, tj. suradnja i međusobno uvažavanje nastavnika i učenika, prethodi „odgoju za demokraciju”. Slično, Maleš i Stričević (2000, 20) naglašavaju da se „demokracija najbolje uči u okruženju u kojemu se potiče sudjelovanje, slobodno iznosi mišljenje, u kojemu postoji sloboda izražavanja i za učenike i za učitelje. Takvo ozračje je pretpostavka i bitna dopuna učinkovitu učenju o pravima djeteta, odnosno ljudskim pravima”. Nadalje, Miljević-Ridički, Maleš i Rijavec (1999) ističu važnost suradničkog i poticajnog školskog i razrednog ozračja kao pretpostavke odgoja za razvoj, koji kod djece potiče razvoj stavova poput globalne međuovisnosti, snošljivosti, socijalne pravde i ekološke osviještenosti. Drugim riječima, ako školsko ozračje ne zadovoljava navedene karakteristike, vjerojatnost da će profesori uspješno provoditi odgoj za demokratske vrijednosti je mala. S tim u vezi ostaje otvoreno pitanje koliko u našim školama, s obzirom na način upravljanja, slabu suradnju s roditeljima i lokalnom zajednicom, nepripremljenost nastavnika za upotrebu novih metoda poučavanja, itd. školsko i razredno ozračje potiče nastavnike na uvođenje novih pristupa u obrazovanje.

Osim toga, škole u Hrvatskoj najčešće su orijentirane na realizaciju nastavnih planova i programa (dok je orijentacija na stvarne potrebe učenika manje izražena), u kojima sadržaji koji bi vodili razumijevanju, usvajanju i prakticiranju demokracije nisu u potrebnoj mjeri uključeni. Dio potrebnog znanja učenici usvajaju u različitim predmetima, ali su ta znanja rascjepkana i nepotpuna. Isto tako, moguće je pretpostaviti da profesori ne smatraju potrebnim učenike obavijestiti, niti kod njih razvijati potrebne vještine, jer su pojedini predmeti uglavnom usmje-

reni na općeobrazovna ili profesionalna znanja, a manje na razvoj „djelatnih građana”. Drugim riječima, u školama prevladava odgovornost za realizaciju propisanih sadržaja, a ne za cjelokupni razvoj učenika. To otvara i pitanje da li je u škole potrebno uvesti posebne predmete kojima bi zadaća bila osposobiti učenike za „djelatne građane”. U svijetu, osobito u SAD-u i zapadnoeuropskim zemljama postoji praksa uvođenja posebnih predmeta, kao što je na primjer građanski odgoj i obrazovanje (civic education). Cilj ovog obrazovanja najčešće se određuje kao priprema aktivnog i odgovornoga građanina u skladu s temeljnim načelima liberalne demokracije i otvorenoga građanskog društva (Spajić-Vrkaš, 1999). S druge strane, postoje rješenja prema kojima se uvođenje posebnog predmeta smatra nepotrebnim, jer se smatra da se radi o pristupu (ili svjetonazoru) koji je moguće integrirati u sve predmete (Miljević-Ridički, Maleš i Rijavec, 1999; Maleš i Stričević, 2000).

Treći važan razlog slabog utjecaja škole može biti i u obrazovanju nastavnika, tj. u njihovoj pripremi za profesiju, ali i u njihovom trajnom usavršavanju. Drugim riječima, iako danas u Hrvatskoj postoji konsenzus među stručnjacima o nužnosti uvođenja sadržaja odgoja za demokraciju, građanskog odgoja i obrazovanja, interkulturalnog obrazovanja, odgoja i obrazovanja za ljudska prava, odgoja za razvoj, odgoja i obrazovanja za mir i nenasilno rješavanje sukoba, u školske programe i programe za obrazovanje budućih i već zaposlenih nastavnika, do implementacije ovih programa nije došlo. Ipak, valja istaknuti da je u posljednjih nekoliko godina realizirano više projekata namijenjenih osposobljavanju budućih i već zaposlenih učitelja. Ti su projekti bili uglavnom usmjereni na nastavnike (i učenike) osnovnih škola. S druge strane, projekti koji bi obuhvatili učenike i nastavnike srednjih škola do sada su uglavnom izostali, iako se često naglašava upravo značenje odgoja za demokraciju u ovom razdoblju. Tako Mougnotte (1995, 19) ističe da je odgoj za demokraciju posebno potreban adolescentima, jer intelektualna aktivnost koja uvodi u pravu političku diskusiju zahtijeva stvari koje nije moguće postići prije dobi koja odgovara srednjoj školi. To podrazumijeva i zahtjev za dobrom pripremljenošću i trajnim obrazovanjem nastavnika u srednjim školama, pred kojima stoji najveća odgovornost za razvoj budućih aktivnih građana.

Zaključak

Usporedbe rezultata istraživanja provedenih 1993. i 1998. godine pokazuju da srednjoškolci, ukupno gledajući, imaju afirmativan stav o selektiranim demokratskim vrijednostima.

Međutim, 1998. godine je u odnosu na prethodno istraživanje došlo do značajnih promjena u stavovima srednjoškolaca o odabranim demokratskim vrijednostima. Promjene se očituju kroz statistički značajno manji stupanj prihvaćanja čak sedamnaest, od ponuđenih devetnaest vrijednosti.

Ipak treba istaknuti da u samom sustavu vrijednosti srednjoškolaca nije 1998. godine u odnosu na prethodno istraživanje došlo do promjena. Drugim riječima, i 1998. godine zadržana je ista hijerarhija vrijednosti kao i 1993. godine, prema kojoj se najveći stupanj slaganja iskazuje za iste elemente ljudskih i građanskih prava i pluralnog društva — pravo glasovanja, slobodu izražavanja, zajednički život pripadnika različitih naroda, vjera i ukusa, dostupnost javnih službi i slobodu osnivanja i udruživanja u organizacije. Također, u oba ispitivanja, najniži stupanj slaganja učenici srednjih škola iskazuju prema regionalnoj autonomiji, postojanju interesnih grupa koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima, te prema predstavničkoj višestranačkoj demokraciji.

Budući da učenici srednjih škola u oba istraživanja iskazuju izrazito pozitivne stavove o dijelu selektiranih demokratskih vrijednosti (osobito u segmentima koji se odnose na pluralno društvo i ljudska i građanska prava), moguće je zaključiti da kod njih postoji visok stupanj tolerancije i spremnosti za sudjelovanje u demokratskim procesima. Ipak, ovaj zaključak treba promatrati uz stanovit oprez, tj. visoki stupanj slaganja može predstavljati samo kognitivnu identifikaciju, koja ne mora pretpostavljati i konkretno demokratsko ponašanje u svakodnevnom životu.

Usporedbom odnosa sociodemografskih obilježja srednjoškolaca i njihovih stavova o demokratskim vrijednostima utvrđeno je da u oba istraživanja, 1993. i 1998. godine, iste varijable socioobrazovnog statusa značajno distingviraju ispitanike u odnosu na njihove stavove o demo-

kratskim vrijednostima, osobito o pluralnom društvu i ljudskim i građanskim pravima. Učenici s boljim obrazovnim statusom (gimnazijalci, odlični i vrlo dobri učenici, te oni koji namjeravaju studirati) i višim obrazovnim porijeklom imaju pozitivniji odnos prema demokratskim vrijednostima. Može se pretpostaviti da je to rezultat njihove bolje opće informiranosti, većeg opsega znanja, veće zainteresiranosti za društvene probleme i razvoj, što su predispozicije za bolje razumijevanje i formiranje pozitivnih stavova o razvoju demokratskih procesa.

Usporedba stavova učenika, roditelja i profesora prema demokratskim vrijednostima, koja je provedena na temelju rezultata istraživanja u 1998. godini, pokazala je da sve tri kategorije ispitanika imaju istu hijerarhiju vrijednosti, odnosno sve tri skupine iskazuju najveće prihvaćanje vrijednosti koje se odnose na pluralno društvo i temeljna ljudska i građanska prava. Također, sve tri kategorije ispitanika najmanje prihvaćaju vrijednosti koje se odnose na postojanje privatnog vlasništva, regionalnih autonomija i interesnih skupina koje vladinu politiku čine ovisnom o svojim glasovima. Međutim, značajne razlike su uočene s obzirom na stupanj prihvaćanja selektiranih vrijednosti. Naime, utvrđene su statistički značajne razlike među svim parovima ispitanika (učenici — roditelji, učenici — profesori, roditelji — profesori) i to za gotovo sve vrijednosti. Roditelji selektirana obilježja „dobrog” društva prihvaćaju u većoj mjeri od svoje djece, ali ipak u manjoj mjeri od profesora. Dakle, učenički stavovi bliži su stavovima njihovih roditelja nego njihovih profesora. Ova činjenica pokazuje da se „politička” socijalizacija srednjoškolaca znatno više odvija pod utjecajem roditeljskog doma, nego pod utjecajem škole i školskih djelatnika. Ovo ponovno pokazuje potrebu uvođenja novog „kurikuluma” u sve srednje škole, u kojem ne bi postojali samo novi sadržaji s naglaskom na demokratsko društvo i način života u njemu, nego bi i nove i prikladnije, aktivne metode s naglaskom na participaciji učenika, provodili dobro obrazovani i specijalno osposobljeni profesori i ostali školski djelatnici.

Literatura

- Dogan, M. and Pelassy, D. (1990), *How to Compare Nations*. New Jersey: Chatham House.
- Dolan, E. G. (1980), *Basic Economics*. Hinsdale: The Dryden Press.
- Domović, V. i Godler, Z. (1996), Demokratizacija društva te odgoj i obrazovanje za interkulturalne odnose. *Društvena istraživanja*, 5 (25-26), 935-961.
- Domović, V., Godler, Z. i Jureša-Persoglio, Đ. (1997), High School Students' Intercultural Predispositions: an Empirical Research. U: Katunarić, V. (ur.), (1997), *Multicultural Reality and Perspectives in Croatia*. Zagreb: Interkultura, str. 145-200.
- Fetscher, U. und Münkler, H. (1985), *Politikwissenschaft*. Reinbek bei Hamburg: Rowolt.
- Giddens, A. (1985), *The Nationstate and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Haralambos, M. (1989), *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Held, D. (1992), *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katunarić, V. (ur.) (1997), *Multicultural Reality and Perspectives in Croatia*. Zagreb: Interkultura.
- Kluckhohn, C., Rockwood, F. and Strodtbeck, F. L. (1951), *Variations in Value Orientations*. New York: Row, Peterson and Company.
- Lane, J. E. and Ersson, S. O. (1991), *Politics and Society in Western Europe*. London: Sage.
- Lijphart, A. (1992), *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus — Školska knjiga.
- Lindblom, C. E. (1977), *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
- Maleš, D. i Stričević, I. (ur.), (2000), *Mi poznajemo i živimo svoja prava — priručnik za odgoj i obrazovanje o pravima djeteta u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Miljević-Ridički, R., Maleš, D. i Rijavec, M. (1999), *Odgoj za razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mougenot, A. (1995), *Odgajati za demokraciju*. Zagreb: Educa.
- Rokkan, S. and Urwin, D. W. (1983), *Economy, Territory, Identity*. London: Sage.
- Spajić-Vrkaš, V. (1999), Jedinstvo u raznolikosti: Promicanje ljudskih prava i sloboda odgojem i obrazovanjem. *Obrazovanje odraslih*. (1-4), 11-31.